

7. Kam je izginila srbohrvaščina? Status jezika nekoč in danes

Vesna Požgaj Hadži, Tatjana Balažic Bulc

Slovenščina se je skozi stoletja oblikovala v stiku z različnimi jeziki, zlasti sosednjimi: italijanščino, madžarščino, nemščino in srbohrvaščino.²⁹ Na celotno slovensko jezikovno skupnost sta najbolj vplivala predvsem slednja dva. Medtem ko je bila nemščina rezervni kod do začetka 20. stoletja, je kasneje to vlogo počasi prevzela srbohrvaščina (Stabej, 2003a), ki je imela v nekdanji skupni državi status prestižnega jezika, v novih družbenih okoliščinah pa je dobila skrajno negativen predznak. V nadaljevanju bomo natančneje predstavili status in odnos do tega jezika nekoč in danes.

7.1. Status srbohrvaščine v Sloveniji pred osamosvojitvijo

7.1.1. V družbi ...

Formalnopravni status jezikov, ki so bili v rabi na tleh bivše Jugoslavije, zasnovane po načelih multikulturalnosti, je bil »idealen« – na papirju. O tem pričajo tudi ustavna določila, ki so zagotavljala enakopravnost jezikov in pisav vseh narodov in narodnosti (Ustava SFRJ 1974, 246. člen). Vendar pa je v praksi prevladal srbohrvaški jezik, ki sicer ni imel statusa državnega jezika, bil pa je jezik večine, medtem ko so bili drugi jeziki (slovenščina in makedonščina ter jeziki narodnosti v avtonomni pokrajini Vojvodina madžarščina, slovaščina, romunščina, rusinščina in avtonomni pokrajini Kosovo albanščina in turščina) v podrejenem položaju. Dejstvo je, da se je dominantnost srbohrvaščine sčasoma večala, kar dokazujejo tudi številne spremembe nekaterih členov Ustave SFRJ. Tako je bil v ustavi leta 1974 izbrisan del 42. člena (iz leta 1963), ki govori o pravici pripadnikov vseh narodov in narodnosti Jugoslavije do šolanja v svojem jeziku, nova zvezna ustava iz leta 1988 (do katere ni prišlo zaradi razpada Jugoslavije) pa naj bi omejila uporabo slovenščine in makedonščine samo na jezik notranjega republiškega sporazumevanja in uradovanja, kar bi pravzaprav pomenilo absolutno dominacijo srbohrvaščine (Ciglar, 2004).

Kljub ustavnim določilom, ki so omogočala enakopravno rabo jezika narodov in narodnosti v Jugoslaviji, je imela srbohrvaščina status prestižnega jezika, ponekod celo z ustavo zagotovljenega edinega sporazumevalnega koda, npr. v vojski. V 243. členu

²⁹ Glede na to, da izhajamo iz sociolingvistične situacije pred letom 1990, termin srbohrvaščina uporabljamo v jezikoslovnem smislu kot oznako za vse jezikovne standarde, ki so se v 90. letih prejšnjega stoletja oblikovali na srbohrvaškemu govornemu področju (po abecednem redu: bosanski, črnogorski, hrvaški in srbski).

Ustave iz leta 1974 je zapisano: »V oboroženih silah Socialistične federativne republike Jugoslavije se v skladu z ustavo SFRJ zagotavlja enakopravnost jezikov narodov in narodnosti Jugoslavije in njihovih pisav. Pri poveljevanju in vojaškem pouku v Jugoslovanski ljudski armadi se lahko v skladu z zveznim zakonom uporablja eden od jezikov narodov Jugoslavije, v njenih delih pa jeziki narodov in narodnosti.« Seveda v ustavi ni navedeno ime jezika, saj je bilo samoumevno, za kateri jezik gre. Na zastavljen položaj slovenščine v vojski ter na vsesplošno prestižnost srbohrvaščine tudi na drugih področjih (npr. v zveznem parlamentu v Beogradu, poslovni komunikaciji med podjetji itd.) so opozarjali številni avtorji, npr. Pogorelec (ur., 1983), Toporišič (1991) in Gjurin (1991), nekatera besedila so bila tudi zelo čustveno obarvana,³⁰ kar se kasneje ponovi v razpravah o ukinjanju srbohrvaščine v osnovni šoli.

Srbohrvaščina je bila tako rekoč sporazumevalni kod na celotnem področju nekdanje Jugoslavije. Obenem pa je imela v Sloveniji vlogo rezervnega koda, saj je bila večina slovenskega prebivalstva posredno dvojezična (Stabej, 2003b). Pri tem je imela posebno vlogo televizija, ki je omogočala, da se je vpliv srbohrvaščine preselil iz javnega v zasebno življenje. Tako so bili številni televizijski programi v srbohrvaščini, do leta 1968 celo televizijski dnevnik na TV Ljubljana, ki so ga prenašali iz TV Beograd.

Poleg tega pa je bil tudi večji del poljudnoznanstvene in znanstvene literature dostopen samo v srbohrvaščini (Toporišič, 1991). Povsem samoumevno je bilo, da je bil npr. jezik kongresov in znanstvenih srečanj srbohrvaščina. Delavci, ki so prihajali na delo v Slovenijo, so brez težav komunicirali v srbohrvaščini. Lahko bi celo rekli, da so bili govorci srbohrvaščine v Sloveniji v privilegiranem položaju – Slovenci so se jezikovno prilagajali njim in ne obratno (Stabej, 2003a).³¹ Simbolični prestižni status je imela srbohrvaščina tudi v jugoslovanskih potnih listih. Do 80. let prejšnjega stoletja je bilo namreč besedilo v jugoslovanskem potnem listu napisano v francoščini, kot diplomatskem jeziku, in srbohrvaščini, šele kasneje v slovenščini in makedonščini. (Ciglar, 2004) Prav tako so bili v neenakopravnem položaju tudi jeziki in pisave jugoslovanskih narodov na domačih bankovcih (več o tem gl. v Gjurin, 1991). V 80. letih, ko so se že nakazovala trenja med narodi, pa je bil izoblikovan celo predlog o skupnih učnih načrtih ali t. i. skupnih programskih jedrih v vzgoji in izobraževanju (1981). Njihov glavni cilj je bil zmanjšati razlike v osnovnošolski in srednješolski vzgoji in izobraževanju med republikami in pokrajinama ter uresničiti državljansko vzgojo, ki bi vzgajala Jugoslovane. Učni načrt bi učencem v Sloveniji in Makedoniji nudil manj vsebin, ki se nanašajo na njihov prvi, materni jezik, književnost in kulturo. Slovenska

30 Na nestrpnost do vsega »južnega« in na čustveno reakcijo do jezika velikega naroda in njihovih predstavnikov, ki so ji podlegli tudi jezikoslovci, opozarja Kalin Golob (1996).

31 Na drugi strani se pripadnikom drugih narodov v Jugoslaviji nikoli ni zdelo potrebno, da bi spregovorili slovensko.

javnost, ki je bila glede tega vprašanja enotna, se je precej negativno odzvala na ta predlog, ki se k sreči nikoli ni uresničil.

7.1.2. ... in v šoli

Čeprav je bila srbohrvaščina prestižen jezik v Sloveniji, je imela v osnovni šoli glede na število ur stransko vlogo. Tako je imela npr. leta 1946 samo eno uro v 2. polletju 4. razreda, ki je bila vzeta iz fonda ur slovenščine. Največ ur je imela v 50. letih prejšnjega stoletja, po dve uri na teden v vsakem razredu osnovne šole, medtem ko je bila od 70. let pa vse do njene ukinitve v šolskem letu 1993/94 obvezni predmet v 5. razredu osnovne šole s po dvema urama na teden (skupaj 70 ur). Seveda pa je tako majhno število ur premalo za učenje katerega koli jezika. Srbohrvaščina je bila v osnovnošolskih programih pravzaprav nekakšen uvod za usvajanje jezika iz okolja. Na drugi strani slovenščina nikoli ni postala predmet v osnovnih šolah v drugih republikah, tako da ne moremo govoriti o reciprocnosti.

Zanimiv je tudi primer OŠ Prežihov Voranc v Ljubljani, šole s paralelnim poukom v srbohrvaščini in slovenščini ter dvema učiteljskima zboroma. V šolskem letu 1959/60 je bilo na šoli 24 slovenskih in 12 srbohrvaških oddelkov. Podobno razmerje je ostalo do leta 1992, ko so prenehali vpisovati učence v srbohrvaške oddelke. Zadnji oddelek z 10 učenci je dokončal šolanje v šolskem letu 1998/99. Pobudniki takega pouka so bili najverjetneje predstavniki JLA, kasneje pa so se v te razrede vpisovali tudi drugi otroci, zlasti otroci delavcev, ker niso bili dovolj kompetentni v slovenščini. To je razvidno tudi iz ciljev pouka, kot so npr.: omogočiti učencem srbohrvaške narodnosti osnovni pouk v njihovem maternem jeziku, jih usposobiti za prehod na katerokoli šolo v Jugoslaviji ter jim olajšati prehod na slovenske srednje in strokovne šole. Zanimivo pa je tudi, da je pouk v srbohrvaških oddelkih potekal po učnih načrtih in učbenikih iz Bosne in Hercegovine, kar je bila najustreznejša rešitev glede na dolgoletne nerešene odnose med hrvaškim in srbskim jezikom (Ciglar, 2004).

7.2. Status srbohrvaščine po osamosvojitvi

7.2.1. Srbohrvaščina kot tuji jezik v Republiki Sloveniji

7.2.1.1. V družbi ...

Z nastankom samostojne države Slovenije, v kateri je slovenščina dobila status edinega uradnega jezika, je srbohrvaščina izgubila status dominantnega in prestižnejšega jezika, z okrepitvijo produkcije besedil različnih zvrsti v slovenščini, pa

je izgubila tudi status rezervnega koda (Stabej, 2003a). Še več: kot jezik nekdanje unitaristične politike in agresorske vojske je dobila skrajno negativen predznak, zato se je v prvih letih po osamosvojitvi večina distancirala od znanja tega jezika. Tudi tisti, ki jim je bil to prvi jezik, so v javni komunikaciji (predvsem iz strahu pred stigmatizacijo) začeli uporabljati slovenščino. Odnos družbe do jezika se je izrazito pokazal v polemikah, povezanih s srbohrvaščino kot obveznim učnim predmetom v osnovni šoli.

Vendar pa se po dobrem desetletju samostojnosti duhovi mirijo, čustva se ohlajajo in jeziki, ki so nasledili srbohrvaščino (bosanski, črnogorski, hrvaški in srbski jezik), postopoma izgublajo negativne konotacije, strpnejši postaja tudi odnos večinskega prebivalstva do govorcev teh jezikov. V tem smislu je bilo narejenih že kar nekaj raziskav, ki so potrdile pozitivne premike v slovenski družbi. Tako je npr. raziskava o odnosu Slovencev do sosedov (Plenković, 1997), ki je bila na reprezentativnem vzorcu izvedena leta 1995 v okviru projekta *Sodbe in mnenja srednjeevropskih narodov o svojih sosedih*, pokazala, da mnenja o Hrvatih glede delavnosti, svobodoljubnosti, komunikativnosti, odnosa do kulture, do politike, do tujcev itd. ne odstopajo pretirano v primerjavi z drugimi sosednjimi narodi.³² Največji premik pa prav gotovo nakazuje uvajanje hrvaščine kot izbirnega predmeta v zadnjem triletnem devetletnem osnovne šole (gl. poglavje 16), s čimer je sosednji jezik postavljen ob bok vsem drugim tujim jezikom, ki se jih je možno učiti v šoli (angleščina, nemščina, italijanščina, francoščina, ruščina, latinščina, španščina).

Da jezikovni standardi, ki so nastali iz srbohrvaščine, v družbi res vse bolj pridobivajo status tujih jezikov, kaže tudi vse večje zanimanje za opravljanje izpita iz znanja hrvaškega oz. iz znanja srbskega jezika, ki ju izvajamo na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.³³ Zaradi ponovnega obujanja gospodarskih stikov počasi narašča tudi povpraševanje po tečajih hrvaščine in srbsčine, zlasti tečajih poslovne komunikacije,³⁴ čeprav se starejša generacija večinoma še vedno zanaša na znanje, pridobljeno v prejšnji državi. To potrjuje tudi anketa časopisa *Delo* iz leta 2001, saj je kar 38,5 % anketiranih odgovorilo, da aktivno obvlada hrvaščino ali srbsčino (15,8 % nemščino, 21,3 % angleščino, 7,5 % italijanščino, 1 % francoščino, 0,6 % ruščino in 0,2 % španščino), pasivno pa 37,1 % anketiranih (35,4 %

32 Malo nižje v primerjavi z drugimi je ocenjen le njihov odnos do tujcev. Na lestvici od 1 do 5, pri čemer 1 pomeni izrazito negativen odnos, 5 pa odličen odnos, sta najpogostejši oceni 2 in 3. Da imajo negativen odnos do tujcev, je Italijane ocenilo 30 % anketiranih, Avstrijce 35 %, Madžare 10 % in Hrvatse 43,33 %; da imajo dober odnos do tujcev, je Italijane ocenilo 56,66 % anketiranih, Avstrijce 36,66 %, Madžare 10 % in Hrvatse 43,33 % (Plenković, 1997, 273).

33 Izpit predvideva znanje jezika na visoki ravni, ki je primerljiva s peto stopnjo (C1) na lestvici Sveta Evrope. Več o tem gl. v Požgaj Hadži in Balazic Bulc, 2004.

34 Vsekakor bi bilo zanimivo raziskati, v katerem jeziku poteka poslovna komunikacija med slovenskimi podjetji in podjetji iz srbohrvaškega jezikovnega okolja.

nemščino, 27,3 % angleščino, 8,7 % italijanščino, 3,1 % francoščino, 3,1 % ruščino in 2,3 % španščino) (Stabej, 2003b). Mlajše generacije Slovencev pa srbohrvaščino vse manj razumejo, zato se v komunikaciji pogosto zatekajo kar k angleščini, ki tako v Sloveniji kot v drugih državah vse bolj prevzema vlogo rezervnega koda oziroma postaja/je jezik mednarodne komunikacije.

7.2.1.2. ... in v šoli

Že v 80. letih je bilo jasno, da s srbohrvaščino v osnovni šoli niso bili zadovoljni ne učenci, ne učitelji, ne starši, ne predstavniki Zavoda Republike Slovenije za šolstvo in šport (v nadaljevanju besedila Zavod), ki so se zavedali dejstva, da bi bilo treba predmet v celoti preoblikovati. Vendar se tega nihče ni lotil, saj na Zavodu niso imeli svetovalca za srbohrvaščino. Poleg zastarelega in neustreznega učbeniškega kompleta Mile Vlašić Gvozdič³⁵ je imelo le 46,2 % učiteljev ustrezno strokovno izobrazbo, medtem ko so imeli drugi različno izobrazbo in so večinoma s tem predmetom zapolnjevali primanjkljaj ur. Kljub temu dejstvu vrsto let ni bilo tečajev strokovnega izobraževanja za učitelje srbohrvaščine.³⁶ Na položaj srbohrvaščine in odnos do nje v slovenski osnovni šoli je zelo vplivala tudi nova politična situacija v 90. letih, tako da je imela večina strokovnih razprav skoraj neizbežno politično konotacijo (Požgaj Hadži i dr., 2007). Zaradi omenjenih dejstev je srbohrvaščina v slovenski osnovni šoli dobila status »neresnega« predmeta in jeseni leta 1991 je Zavod, predvsem pod pritiskom staršev, oblikoval predlog o ukinjanju predmeta ter predlagal javno razpravo na to temo. Malokatera tovrstna polemika je izzvala toliko burnih razprav, bolj političnih kot strokovnih, predvsem pa čustveno obarvanih. Tako so o predlogu razpravljali predstavniki najpomembnejših slovenskih institucij (npr. Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, SAZU, SDS, Gospodarske zbornice itd.), slovenski jezikoslovci in slovenska javnost. Vrsta polemik v časopisih, ki so se pojavile poleti leta 1992 (npr. v *Delu*, *Dnevniku*, *Naših razgledih*), je bila pretirano čustvenih, marsikdaj žaljivih in nekulturnih, predvsem pa prepogosto daleč od osnovnega vprašanja: Srbohrvaščina, del slovenskega šolskega predmetnika: da ali ne (Ciglar, 2004). Seveda pa negativen odnos do jezika oz. do govorcev tega jezika ni bil edini razlog za ukinitvev, problem je nastal tudi znotraj srbohrvaščine same. Namreč, bipolarni hrvaško-srbski jezikovni

35 Na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani smo več kot deset let neuspešno poskušali prodreti v »srbohrvaški lobi« v slovenskih osnovnih šolah, vse do leta 1990, ko je Zavod poslal prošnjo za recenzijo učbeniškega kompleta M. Vlašić Gvozdič. Negativna recenzija, ki jo je napisala V. Požgaj Hadži, ni bila nikoli objavljena, avtorica pa se je morala celo zagovarjati pri tedanjem dekanu Filozofske fakultete.

36 Neposredno pred ukinitvijo srbohrvaščine, ko se je Zavod hotel nekako »odkupiti« za zanemarjanje tega predmeta, je bila leta 1992 V. Požgaj Hadži povabljen, da izpelje zadnji seminar strokovnega izobraževanja v Mariboru in Ljubljani. Komentarji udeležencev so bili več kot zadovoljivi, med njimi pa so se pojavila tudi takšna vprašanja: »Spraušujem se, zakaj tako dober seminar šele pred ukinitvijo predmeta? Zakaj sploh ukiniti predmet?« (več o tem gl. v Požgaj Hadži idr., 2007, 50).

standard, ki se je že na samem začetku v 19. stoletju oblikoval z dvema različicama, saj je izhajal iz dveh že stoletja oblikovanih nacionalnih entitet, hrvaške in srbske (Škiljan, 2002),³⁷ se je ob razpadu Jugoslavije na nacionalne države zopet ločil.³⁸ Tako so iz enega skupnega jezika nastali štirje različni jezikovni standardi: poleg že omenjenih hrvaškega in srbskega jezika, še bosanski (kot jezik Bošnjakov) ter (še ne povsem standardiziran) črnogorski jezik. Zato se je pogosto porajalo vprašanje, ali se v jezikoslovnem terminu srbohrvaščina skriva eden ali več standardnih jezikov (Požgaj Hadži idr., 2007), oziroma kateri jezik sploh poučevati, hrvaški ali srbski? Predstavniki SAZU so npr. (izjava je bila objavljena v *Dnevniku* 21. 11. 1992) menili, da je od ponujenih različic Zavoda najustreznejša tista, ki predlaga ukinitvev srbohrvaščine iz osnovnošolskega predmetnika, in predlagali, da se predmet prenese v srednjo šolo kot fakultativni. Polemike v medijih pa niso dale odgovora, zato je revija *Jezik in slovnost* s pomočjo ankete za mnenje povprašala slovenske strokovnjake z različnih področij (slovenistike, pedagogike, didaktike, sociologije, komunikologije in zgodovine).³⁹ Vendar pa je skromna odzivnost (od 20 povabljenih jih je odgovorilo le 9) potrdila, da o tem »žgečkljivem« vprašanju ni mogoče razpravljati zgolj na intelektualni ravni (Požgaj Hadži idr., 2007). Tudi ta razprava ni ponudila odgovora na glavno vprašanje. Ravno obratno. Omenjenih je bilo več možnosti, pogosto nasprotujočih si: od trditve, da bi bilo ukinjanje srbohrvaščine nesmiselno in kratkovidno, do tega, da je ohranjanje predmeta v slovenski osnovni šoli politično vprašanje in da za to ni strokovnih argumentov. Različna so bila tudi mnenja, ki so se nanašala na izbiro jezika: od zavzemanja za uvajanje hrvaščine v slovensko osnovno šolo, ki bi po geografskem statusu in kulturno-političnem pomenu morala dobiti enak status kot ga imajo sosednji jeziki nemščina, italijanščina in madžarščina v Sloveniji, do mnenja, da ne moremo dajati prednosti samo enemu jeziku, zato je treba upoštevati oba, torej hrvaščino in srbsčino. Nasprotujoča so si bila tudi mnenja o načelu recipročnosti, za katerega se nekateri med anketiranimi zavzemajo, drugi pa se sprašujejo, zakaj potem takega načela ne zahtevamo npr. pri angleščini. Iz vsega tega je razvidno, da o vprašanju srbohrvaščine v 90. letih 20. st., dolgoletnega prestižnega jezika v Sloveniji, ni bilo možno razpravljati brez političnih konotacij (kar so zlasti pokazale razprave v časopisih). Zato niti ne preseneča dejstvo, da so si tudi nekatera mnenja slovenskih

37 Po besedah Bugarskega obstajajo v srbohrvaščini tudi v času SFRJ razlike glede na sociokulturno okolje, v katerem se ta jezik uporablja. Te razlike izvirajo predvsem iz različnih zgodovinskih, kulturnih in drugih posebnosti, tudi nacionalnih. (Bugarski, 1986)

38 Srbohrvaščina kot skupni jezik več narodov je bila uradno potrjena tudi v različnih dokumentih, npr. v dunajskem dogovoru iz leta 1850 in kasneje v novosadskem dogovoru iz leta 1954, vendar se njena nedorečenost kaže tudi v neprestanem spreminjanju naziva od srbohrvaškega oz. hrvaškosrbskega do srbskega ali hrvaškega oz. hrvaškega ali srbskega jezika (več o tem gl. npr. v Radovanović, 2004).

39 Anketa o položaju hrvaščine/srbsčine v slovenski šoli, *Jezik in slovnost* 38/3, 1992/93, 95–105. V anketi so sodelovali: B. Golob, P. Kolšek, B. Paternu, J. Pogačnik, B. Pogorelec, J. Rotar, V. Slabe, J. Toporišič, A. Vidovič Muha.

jezikoslovcev popolnoma nasprotna: od popolnoma negativnega mnenja o srbohrvaščini do tolerantnega in pragmatičnega mnenja o učenju sosednjega jezika, kar se je kasneje pokazalo kot povsem upravičeno.

Celovita šolska reforma v Sloveniji je konec 90. let omogočila uvajanje vrste izbirnih predmetov, med katerimi je tudi hrvaščina kot izbirni predmet v 7., 8. in 9. razredu osnovne šole. Učni načrt za predmet je bil potrjen konec leta 2000 in leta 2007 za srbsščino.⁴⁰ Tako se, po večletnem premoru, v slovenski osnovnošolski vzgojno-izobraževalni sistem vrača eden od standardov srbohrvaškega jezika. Osnovni cilj izbirnega predmeta hrvaški jezik je razvijanje sporazumevalne zmožnosti pri učencih ter spoznavanje učencev s hrvaško kulturo in civilizacijo, kar prispeva k uspešnejši medkulturni komunikaciji in medkulturnemu razumevanju. Ponovno oživljanje predmeta v povsem novem kontekstu pa zahteva veliko truda, promocije med učenci, starši in ravnatelji⁴¹ ter pripravo novega učnega gradiva, predvsem učbenika, za katerega je koncept že izdelan (Požgaj Hadži in Benjak, 2003; gl. tudi poglavje 16). Že več let pripravljamo v okviru Centra za pedagoško izobraževanje Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani strokovno izobraževanje za učitelje hrvaščine, ki ga financira Ministrstvo RS za šolstvo, znanost in šport. Naše prizadevanje, da bi hrvaščina (in srbsščina) čim prej zaživel, se kaže v majhnih, vendar odločnih korakih.⁴² Menimo, da je znanje sosednjih jezikov temelj za dobrososedske odnose in upamo, da tega dejstva ne bodo spregledali v bližajoči se reformi šolstva na Hrvaškem, ki bi prav tako morala pokazati odprtost do svojih najbližjih severnih sosedov in ponuditi slovenščino kot izbirni predmet v hrvaških osnovnih šolah.

7.3. Srbohrvaščina kot prvi jezik v RS

Posebno vprašanje, ki mu tako stroka kot javnost šele v zadnjem času posvečata več pozornosti, je srbohrvaščina kot prvi, torej materni jezik v Republiki Sloveniji. Ob osamosvojitvi, ko se je Republika Slovenija uradno konstituirala kot država slovenskega naroda s slovenščino kot edinim državnim jezikom, so bile po načelu

40 Gl. *Učni načrt. Izbirni predmet: program osnovnošolskega izobraževanja. Hrvaščina* (Požgaj Hadži in dr., 2004). Dostopno na naslovu: www.mss.gov.si/si/solstvo/osnovnosolsko_izobrazevanje/program_osnovne_sole/izbirni_predmeti_v_devetletni_osnovni_soli/ (citirano 22. 2. 2011).

41 Več o tem v različnih člankih v slovenskih in hrvaških medijih (npr. več člankov v *Školskih razgledih*, maj, junij 2003; *Školskih novinah*, Zagreb, 17. 6. 2003; televizijska oddaja HTV *Školsko jutro*, 13. 6. 2003. itd.) ter v promocijskem gradivu (npr. letak in CD, ki sta v pomoč učiteljem pri predstavitvi predmeta).

42 Žal moramo reči, da je ves naš začetni trud, povezan z uvajanjem hrvaščine kot izbirnega predmeta v osnovno šolo, padel v vodo. Namreč slovenske pristojne institucije (predvsem Ministrstvo RS za šolstvo in šport ter Zavod RS za šolstvo) razvoja teh predmetov ne spremljajo in tudi ne skrbijo za njihovo nemoteno izvajanje (npr. priprava didaktičnih gradiv, izobraževanje učiteljev ipd.). Tako so zelo uspešni seminarji strokovnega izobraževanja, strokovne ekskurzije na Hrvaško, sodelovanje slovenskih učiteljev na seminarjih hrvaščine kot dodatnega pouka na Hrvaškem, ki smo jih pripravljali med letoma 2000 in 2005, popolnoma zamrli.

avtohtonosti posebne pravice dodeljene le dvema manjšinama na narodnostno mešanih področjih: italijanski na Primorskem (0,11 % celotnega prebivalstva) in madžarski v Prekmurju (0,32 % celotnega prebivalstva),⁴³ v zadnjih letih so posebne obravnave deležni tudi Romi (0,17 % celotnega prebivalstva). Vendar pa je zadnji popis prebivalstva iz leta 2002⁴⁴ pokazal, da v Sloveniji poleg večinskega slovenskega prebivalstva (83 %) ne živijo le tri manjšinske etnične skupnosti, temveč jih je skupaj 24, od katerih jih le nekaj presega en odstotek celotnega prebivalstva: to so srbska (1,98), hrvaška (1,81 %) in bošnjaška skupnost (1,10 %).⁴⁵ Skupaj s črnogorsko skupnostjo (0,14 %) predstavljajo priseljenci s srbohrvaškega govornega področja skoraj 6 % celotnega prebivalstva. V Slovenijo so se priseljevali zlasti od 60. letih prejšnjega stoletja dalje, ko je model ekstenzivne ekonomije zahteval uvažanje nizko izobražene delovne sile. Čeprav je šlo za interne migracije, so imele zaradi različnih kulturnih okolij vse značilnosti mednarodnih migracij.⁴⁶ Drugi, precej manjši val je bil po letu 1991, najpogosteje zaradi neurejenih razmer v novonastalih matičnih državah.

Povsem razumljivo je, da je bila slovenska javnost v obdobju nastajanja nove države dokaj restriktivna do priznavanja posebnih pravic novim manjšinskim skupnostim, vendar je slovensko družbeno okolje očitno do teh skupnosti še vedno zadržano. Po raziskavah javnega mnenja so Slovenci naklonjeni razvijanju kulture, ustanavljanju kulturnih organizacij, ohranjanju stikov z matičnimi državami in zasebni rabi materne jezika priseljencev s srbohrvaškega govornega področja, vendar pa so proti njihovem političnemu udejstvovanju, ustanavljanju medijev javnega obveščanja ter vključevanju njihovega maternega jezika v šolski sistem (Komac in Medvešek, ur., 2005). Takšen odnos, v katerem se odražata ignoriranje in distanca, ki temeljita na negativnih predsodkih in stereotipih, ne dovoljuje aktivnega vključevanja manjšinskih skupnosti v družbeno življenje večinske skupnosti, edina rešitev je njihovo prilagajanje (gl. poglavje 12). Vzrok za nasprotovanje večinskega prebivalstva gre

43 Pri tem sta bili povsem spregledani avtohtoni skupnosti Srbov v Beli krajini ter Hrvatov v Beli krajini in na posameznih obmejnih področjih. Srbi so na to področje pribežali pred Turki v 16. stoletju, njihova prisotnost na tem področju pa je poleg jezika in kulture vidna tudi v naselbinskih imenih (vasi kot so npr. Miličič, Paunoviči itd.). Prisotnost Hrvatov na tem področju je še starejša, saj je bilo področje do 12. stoletja pod hrvaško upravo, ob prihodu Nemaškega cesarstva pa se je meja utrdila na reki Kolpi. (Več o tem gl. npr. v Kržišnik-Bukić, ur., 2003. Dostopno na naslovu: www.inv.si/DocDir/Publikacije-PDF/Raziskovalna%20porocila/Raziskava_Polozaj_in_status_pripadnikov_narodov_nekdanje_Jugoslavije_v_RS.pdf, citirano 10. 10. 2011).

44 Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, 2002.

45 K skupini Bošnjakov bi verjetno lahko prišle tudi tiste, ki so se v popisu deklarirali kot Muslimani (0,53 %). Muslimansko prebivalstvo Bosne in Hercegovine se je namreč v Jugoslaviji imenovalo po verski opredelitvi, danes pa se opredeljujejo kot Bošnjaki. Skupaj jih je v Sloveniji 1,63 %.

46 In kot je značilno za vse mednarodne migracije, raziskave javnega mnenja kažejo, da nad priseljevanjem iz drugih republik v Sloveniji nikoli ni bilo pretiranega navdušenja. Stopnja tolerantnosti je nekoliko višja le leta 1980, vzrok za to pa so najverjetneje izredne razmere v Jugoslaviji – smrt Josipa Broza Tita (Komac in Medvešek, ur., 2005).

iskati tudi v slovenski državi, ki kljub sprejetju številnih dokumentov, kot je npr. *Resolucija o imigracijski politiki*, še vedno izvaja enostransko migracijsko politiko in prikrito asimilacijo (Kržišnik-Bukić, ur., 2003).

Poleg številnih težav, ki zaradi nesprejetosti pestijo srbohrvaške manjšinske skupnosti, velik problem predstavlja tudi jezik, zlasti pri otrocih. Ti so praviloma dvojezični, torej govorijo jezik prednikov (prvi jezik) in jezik večinskega naroda (drugi jezik). Prvi je kazalec primarne, etnične identitete, drugi pa nepogrešljivo sredstvo socialne mobilnosti (Nećak Lük, 1994). Rezultati raziskave *Većkulturno/većjezično okolje in šola* so pokazali, da večina staršev, priseljenih s srbohrvaškega govornega področja, doma govori v obeh jezikih, prvem in drugem, vendar pogosto prihaja do prevlade večinskega jezika, torej slovenščine (Nećak Lük, 1994). Eden od razlogov za to je prav gotovo že prej omenjeni negativen odnos večinskega naroda do njihovega maternega jezika. Tako otroci ne obvladajo ne prvega ne drugega jezika v zadostni meri, nezadostno poznavanje strukture prvega jezika ter nizka akademska jezikovna zmožnost v drugem jeziku pa sta glavni vzrok za težave ne le pri učenju drugega jezika, temveč tudi pri vseh drugih predmetih in posledično za slabše šolske rezultate.⁴⁷ Zato je nujno potrebno v osnovnošolsko izobraževanje vključiti učenje njihovega prvega jezika, za otroke z omejeno jezikovno zmožnostjo v drugem jeziku pa še dodatni pouk slovenščine.⁴⁸ To določa tudi *Zakon o osnovni šoli* iz leta 1996, vendar je vprašanje, v kolikšni meri se izvaja.

V poročilu Evropskega omrežja za izmenjavo informacij v vzgoji in izobraževanju o urejanju problematike šolanja otrok priseljencev v Sloveniji je zapisano, da imajo tujci v Sloveniji možnost učenja maternega jezika, organizacija takšnega pouka pa poteka v sodelovanju z državo porekla, torej na ravni bilaterale.⁴⁹ Tako je organiziran pouk hrvaščine kot prvega jezika, ponekod tudi srbsčine,⁵⁰ sama organizacija takšnega pouka pa je pogosto preveč odvisna od pobude matičnih držav, saj se te še

47 Učitelji v šolah redko prepoznajo otroke z omejeno jezikovno zmožnostjo v drugem jeziku in jih zaradi slabega uspeha in različnih motenj (npr. vedenjskih motenj, gibalnega nemira, socialne izolacije ipd.) večinoma napotijo v Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše (Nećak-Lük, 1994).

48 Več o tem gl. v projektu *Uspešno vključevanje otrok, učencev in dijakov migrantov v vzgojo in izobraževanje za obdobje 2008–2011* (Dostopno na naslovu: www.centerslo.net/l2.asp?L1_ID=8&L2_ID=94&LANG=slo, citirano 10. 10. 2011) in v diplomskem delu A. Briški: *Jezikovna zmožnost v slovenščini kot drugem jeziku v osnovni šoli* (2010, mentorica V. Požgaj Hadži).

49 Gl. *Urejanje problematike šolanja otrok priseljencev v Sloveniji*. Poročilo. Evropsko omrežje za izmenjavo informacij o vzgoji in izobraževanju EURYDICE. (Dostopno na naslovu: www.mszs.si/slo/solstvo/razvoj_solstva/pdf/urejanje_prob_pris_slo.pdf, citirano 24. 6. 2005).

50 Glede na podatke iz leta 2005, npr. dodatni pouk hrvaščine v Sloveniji v celoti financira Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Hrvaške, ki v Slovenijo pošlje tudi učitelja, dodatni pouk srbsčine pa občasno organizirajo posamezna srbska društva, ki delujejo v Sloveniji. Vendar se pouka maternega jezika udeležuje majhno število učencev, čeprav raziskave kažejo ravno obratno, kar 60,4 % učencev ta predmet zanima. Iz tega lahko sklepamo, da še vedno obstaja strah priseljenskih skupnosti pred stigmatizacijo s strani večinskega prebivalstva. Temu bi se prav gotovo izognili z aktivnejšim sodelovanjem države gostiteljice v procesu integracije.

vedno ukvarjajo z notranjimi jezikovnimi vprašanji, da bi lahko ustrezno skrbele za svoje (nove) izseljence. Pri nekaterih skupnostih, kot so npr. Srbi, pa je tudi težko določiti, katera država naj bi skrbelo za njih (Srbija, Hrvaška ali Bosna in Hercegovina). Zato bi morala Slovenija sama bolj sistematično poskrbeti za poučevanje maternih jezikov, ki ne pripadajo večinskemu jeziku. Očitno pa se v Sloveniji niti ne zavedamo zahtevnosti problematike, saj se v poročilu v isti koš mečeta učenje maternega in učenje tujega jezika. V njem je namreč zapisano, da imajo učenci možnost učenja maternega jezika tudi v okviru izbirnih predmetov v osnovni šoli, v našem primeru sta to hrvaščina in srbsčina. Vendar, kot je bilo že rečeno, je bila hrvaščina kot sosednji jezik med izbirne predmete vključena v okviru tujih jezikov in učitelji, ki ta predmet poučujejo, še zdaleč niso usposobljeni za poučevanje rojenih govorcev. Poudariti pa je treba tudi, da takšno nestrokovno ravnanje in nerazlikovanje prvega, tujega in drugega jezika ni tako nenevarno, saj postavlja v deprivilegiran položaj pripadnike drugih priseljskih skupnosti s srbohrvaškega govornega področja.

7.4. Srbohrvaščina na fakultetni ravni

Vse te družbene spremembe pa niso kaj dosti vplivale na študij srbohrvaščine na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Srbohrvaščina oziroma obe književnosti, hrvaška in srbska, so študijski predmet že od osnivanja fakultete leta 1919. V začetku se je študij povezoval s študijem slovenščine, od leta 1951 pa tudi s študijem ruščine in drugih jezikov. Leta 1961 je bil k študiju dodan še lektorat makedonsčine, ki je sredi 80. let prešel v katedro za makedonski jezik in književnost. Razen v Ljubljani je študij srbohrvaščine/hrvaškosrbščine in književnosti potekal tudi na nekdanjih pedagoških akademijah v Ljubljani in Mariboru, vendar je bil ukinjen s prehodom akademij na štiriletni študij v šolskem letu 1985/86 (več o tem gl. v Požgaj Hadži idr., 2007). Z osamosvojitvijo Slovenije je bil zaradi novih družbenih potreb študijski program preoblikovan po vsebini (zaradi ukinjanja srbohrvaščine v osnovni šoli pedagoški študij res da ni bil ukinjen, vendar je bilo več zanimanja za nepedagoški študij, ki je študente izobraževal za prevajalski in lektorski poklic) in po nazivu (ime srbohrvaščina je nadomestil ločen naziv jezikov, torej hrvaščina in srbsčina). Od študijskega leta 2009/10 je nekdanji študij Hrvaškega, srbskega in makedonskega jezika s književnostmi prerasel v novi bolonjski študijski program Južnoslovanski študiji.

V okviru študija, ne le v Ljubljani, temveč na vseh slavistikah po svetu, se zastavlja vprašanje, kako nominalno rešiti problem poučevanja jezika, ki se je nekoč imenoval srbohrvaščina in se je v sodobnih družbenih procesih razdelil na štiri standarde

(bosanski, črnogorski, hrvaški in srbski). Študiji se na različnih univerzah različno imenujejo (ponekod še vedno srbohrvaščina, srbsščina in hrvaščina ali bosanščina, hrvaščina in srbsščina itd.), vendar je povsem jasno, da je učitelj jezika samo eden in da sam izbere standard, ki mu je najbližji, posredovati pa mora tudi informacije o drugih standardih. Več informacij o različnih standardih, še bolj pa o različnih kulturah in civilizacijah lahko študenti dobijo od tujih lektorjev, ki prihajajo predvsem prek pogodb o izmenjavnih lektoratih. Na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani imamo izmenjavnega lektorja samo iz Hrvaške (od študijskega leta 1999/2000).⁵¹ Upamo pa, da bodo podobni dogovori čim prej sklenjeni tudi z drugimi novonastalimi državami.

Vprašanje v naslovu poglavja: Kam je izginila srbohrvaščina je bilo zastavljeno v radijski oddaji,⁵² v kateri je novinarka poskušala ugotoviti, kam je izginil jezik, ki so ga nekoč razumeli takorekoč vsi, danes pa mlajše generacije v komunikaciji z govorci s srbohrvaškega govornega področja uporabljajo angleščino. Nekoč prestižni jezik in rezervni kod v bivši državi je poniknil v strahu pred stigmatizacijo. Vendar pa se razmere spreminjajo in iz različnih raziskav je očitno, da je negativnih konotacij, povezanih s srbohrvaščino, vse manj in da jezik počasi pridobiva status tujega jezika. To dokazuje tudi zanimanje za študij, upamo pa, da bo tudi več zanimanja za izbirne predmete v osnovni šoli. Verjetno pa bo še nekaj časa minilo, da bo tudi srbohrvaščina kot prvi jezik izgubila predznake in da bodo njeni govorci spregovorili brez strahu pred zaznamovanostjo.

51 Na temelju *Sporazuma o sodelovanju na področju kulture in izobraževanja med Slovenijo in Srbijo*, podpisanem leta 2001, (dostopno na naslovu: www.ambasadarsrbije.si/serbian/dokumenti.html, citirano 10. 10. 2011) od študijskega leta 2008/2009 na Filološki fakulteti Univerze v Beogradu deluje lektorat slovenskega jezika, ki ga v celoti financira slovenska stran. Upamo, da bo tudi srbska stran izpolnila svojo obveznost in zagotovila lektorja srbskega jezika na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani.

52 Radio Slovenija, Val 2002, 12. 6. 2004, ur. J. Vidic, pogovor s V. Požgaj Hadži in G. Tomcem.